

УДК [373.31(410)]«18»

DOI:10.34142/nc.2024.2.91

Становлення елементарної освіти у Великій Британії в першій третині XIX ст.

Олена Мокроменко

Актуальність дослідження зумовлена вимогами якісного оновлення загальної освіти в Україні. Увага педагогічної громадськості зосереджується на проблемі пошуку нових напрямів, способів, форм і методів виховання і навчання підростаючого покоління. Вирішення цієї проблеми виражає ступінь розвитку суспільства та істотно залежить від міри громадських і приватних ініціатив у галузі освіти і можливе у ході вивчення та критичного аналізу становлення та розвитку національних освітніх систем країн світу. Британський досвід освітніх реформ є найбільш тривалим та суперечливим, але водночас багатим та успішним серед розвинених країн. Отже, аналіз позитивних зрушень у цій сфері Великої Британії може слугувати прикладом вітчизняним освітянам у процесі проведення освітніх реформ.

Питання історії освіти Великої Британії висвітлено у публікаціях британських і західноєвропейських учених: Дж. Адамсон, Г. Белфор, Е. Куберлі, Г. Бернард, М. Боултвуд, С. Кертіс, Дж. Іннес. Окремі

факти організації елементарної освіти описували Дж. Гріноу, Г. Бартлі, Дж. Херт, П. Хорн, Д. Вардл, Дж. Мерфі, Дж. Лавсан, Г. Сілвер. Соціальний аспект освіти у Великій Британії розкрито у працях С. Сміт, Дж. Кей, Ф. Бедаріда.

Законодавчу базу освітніх закладів аналізував А. Ліч. У контексті питань історії та культури Великої Британії XIX ст. проблеми організації та діяльності навчальних закладів проаналізовано у публікаціях учених Дж. Макколей, Дж. Маккі, Дж. Девіс, М. Ніколаєв, М. Єрофєєв. Методичний аспект елементарної освіти у Великій Британії конкретизовано певним чином у працях І. Гамеля, Д. Оуена, Р. Оуена, Г. Маккаб та ін.

Мета статті — проаналізувати становлення елементарної освіти у Великій Британії у першій третині XIX ст.

У дослідженні на підставі аналізу розвитку теорії педагогічної науки визначено міру приватної та державної ініціативи у створенні мережі елементарних шкіл, яка впливала на фінансування й ідентифікувала масовий характер закладів

елементарної освіти. Проведене дослідження нормативної бази, що впливала та визначала характер розвитку мети, змісту, форм і методів навчання в різних типах шкіл елементарної освіти у Великій Британії XIX ст.

Дослідження доводить, що у першій третині XIX ст. нормативна база елементарної освіти у Великій Британії складалася завдяки створенню британським парламентом та урядом відносно сталої і цілісної законодавчої бази. З'ясовано, що нормативну базу освітньої галузі цього рівня на визначеному етапі складали групи документів:

- фабричні законодавчі акти та освітянські біллі, що обговорювалися у парламенті;
- проекти організації народної освіти;
- звіт першої державної комісії, які були результатом дослідження стану елементарної освіти в країні.

Аналіз матеріалів з педагогіки та історії Великої Британії свідчить про те, що фабричне законодавство Великої Британії першої половини XIX ст. увійшло складовою частиною законодавчої бази національної системи освіти, оскільки координувало розв'язання питань освіти широких верств населення, якими вперше стала опікуватися держава. Так, Британським парламентом у 1802 р. було затверджено перший законодавчий акт «Про здоров'я та моральність підмайстрів», у якому вказувалося на доцільність навчання малолітніх працівників. Законодавчий акт вводив в дію розпорядження про обмеження тривалості робочого дня до 11 годин для учнів, що працювали на фабриці. Таким чином, цей білль уперше унормовував робочий день для створення можливості організувати елементарне навчання. Роберт Піль провів у парламент цей білль про обмеження робочого дня для учнів на фабриці для поперемінних занять працею і читанням, письмом та арифметикою [6, с. 300; 6, с. 206].

Перший фабричний акт дозволяв неповнолітнім працівникам-учням у

перші чотири роки фабричного навчання у чітко визначені години з відривом від виробництва вчитися читання, письма, арифметики. Навчання відбувалося під керівництвом досвідченого вчителя, який, згідно з вказаним актом, мав отримувати платню. Проведений аналіз названого документу дозволив констатувати, що поряд з позитивним його значенням мали місце й суттєві недоліки. Зокрема виділено такі недоліки: розпорядження про виділення часу на навчання поширювалося тільки на дітей з робітничих будинків, відкритих на вовняних і бавовняних фабриках; декларативний характер документу ставав причиною частих випадків невиконання закону директорами фабрик. У ході дослідження з'ясовано, що законодавчий акт 1802 р. втратив чинність внаслідок скасування системи учнівства на виробництві (підготовки підмайстрів) у 1814 р.

Дослідженням установлено, що елементи змісту проаналізованого акту 1802 р. про фабричне навчання увійшли у наступні законодавчі акти про роботу фабрик, затверджені у 1819, 1833, 1844 рр. [7; 8, с. 38].

Отже, головними здобутками фабричного законодавства першого етапу становлення елементарної освіти у Великій Британії вважаємо: унормування робочих навантажень дітей відповідного віку для створення можливості організувати елементарне навчання; призначення інспекторів для нагляду за виконанням цих законодавчих актів; відкриття робітничих шкіл при робітничих будинках фабрик.

На визначеному етапі у Великій Британії спостерігалось намагання поєднати ідею визнання суспільної ролі держави у створенні мережі закладів елементарної освіти (через унормування робочих навантажень дітей відповідного віку) з традиційним розумінням ролі родини та громадсько-приватної ініціативи у формуванні мережі освітніх закладів.

У ході дослідження виявлено, що прискоренню запровадження законодав-

чих актів, в яких чітко вказувалося про доцільність навчання дітей і підлітків, про заборону дитячої праці сприяла громадська ініціатива та активна діяльність просвітників Р. Оуена, Ч. Діккенса та ін. [3; 10].

Так, з'ясовано, що Британським парламентом у 1803 р. було затверджено законодавчий акт «Про покращення рівня життя і заробітної плати вчителів, зобов'язання заможних осіб держави у справі заснування благодійних шкіл». Виконання основних положень законодавчого акту 1803 р. та виявлення громадсько-приватної ініціативи у шкільній справі підтверджені просвітницькою діяльністю фундаторів народного шкільництва в Англії Джозефа Ланкастера і Ендрю Белла; засновника дитячого садку Роберта Оуена; засновника недільних шкіл Роберта Рейкса; зачинателя шкіл для сиріт Джона Паундса та ін.; просвітницькою діяльністю благодійних та народоосвітніх громад [6, с. 633; 11, с. 93].

Виявлено, що просвітницька діяльність благодійних громад (громади поширення християнських знань англіканської церкви, громади покращення становища бідних, громади для запровадження та підтримки недільних шкіл, громади шкіл для сиріт, громад для заснування шкіл) впливала на фінансову підтримку та масове відкриття елементарних шкіл у країні протягом зазначеного етапу.

Констатовано, що народоосвітня громада для розповсюдження ланкастерської або британської системи навчання дітей з бідних сімей була заснована в 1808 р. з метою підтримати приватну ініціативу Дж. Ланкастера у шкільній справі. В 1811 р. Ен. Беллом було відкрито Національну громаду народної освіти в дусі панівної церкви, яка ініціювала відкриття беллівських шкіл по всій країні [2, с. 61; 12, с. 59].

Відстежено такі напрями просвітницької діяльності Британської та Національної народоосвітніх громад у першій третині XIX ст.: відкриття у Лондоні центральних шкіл Ен. Белла і Дж. Ланкасте-

ра, в яких розроблено моніторну методику навчання; створення при центральних школах інститутів для підготовки вчителів для шкіл і забезпечення елементарних шкіл вчителями; розповсюдження британських і національних шкіл по всій країні; ознайомлення широкого кола педагогічної громадськості з новою системою навчання; видавнича діяльність; введення методів Дж. Ланкастера і Ен. Белла у класичні та граматичні школи Великої Британії та за її межами.

Широке поширення недільних навчальних закладів територією Великої Британії та за її межами зумовило виникнення різноманітних товариств недільних шкіл, так у 1797 р. було засновано „Товариство недільних шкіл” в Единбурзі, а в 1803 р. баптистський мирянин Вільям Броуді Гарні, який служив стенографістом у Палаті Лордів, організував міжденомінаційне „Товариство Лондонських недільних шкіл” (London Sunday School Union), яке існує й донині.

Діяльність товариств носила досить активний характер, так, наприклад, у звіті „Товариства щодо створення і розвитку недільних шкіл” (Society for the Establishment and Promotion of Sunday Schools) зазначалося, що до 1895 р. його члени поширили 91915 підручників з правопису та орфографії, 24232 Завітів і 5360 Біблій [4].

Товариства ініціювали створення преси й публікацій для вчителів недільних шкіл, у яких висвітлювалися окремі питання методики викладання в цих навчальних закладах.

На визначеному етапі мета елементарної освіти полягала в систематичному релігійному вихованні дітей, на чому наголошувалося в законодавчих актах і біллях, проектах організації народної освіти, що обговорювалися в парламенті. Спрямованість елементарної освіти на релігійне виховання відзначалася у звітах спеціальних королівських комісій за результатами дослідження досвіду організації шкільництва в Англії, Уельсі та Шотландії [7; 8].

Установлено, що на даному етапі діяли такі елементарні школи: благодійні парафіяльні школи англіканської церкви та інших релігійних конфесій, індустріальні або робітничі школи при робітничих будинках фабрик, школи для сиріт, недільні школи, дамські школи; національні, британські [5, с. 389; 9, с. 341]. В історичній проєкції позитивно може бути оцінений той факт, що зміст навчання в цих типах шкіл мав, з одного боку, релігійне, а з іншого, — виробниче спрямування. Орієнтація на формування виробничих навичок (уміння ткати, в'язати, плести із соломи, ремонтувати взуття, вести сільське господарство, займатися садівництвом) забезпечувала молодій людині можливість самостійного життя в подальшому. Фактично елементарна освіта на визначеному етапі мала за мету виховати слухняних працівників у релігійному дусі, працьовитих і сумлінних. Елементарна освіта мала вид системи учнівства на виробництві до 1814 р. Вона не була обов'язковою для усіх дітей, а лише для учнів з робітничих вівняних та бавовняних фабрик. Навчання грамоти було другорядним завданням і викладалися несистематично. Письмо й арифметика в британських школах викладалися як обов'язкові предмети, у національних школах — вважалися другорядними (після читання й тлумачення релігійних текстів), започатковане впровадження системи взаємного навчання. Нормативно форми і методи навчання не визначалися. Їх використання повною мірою залежало від ініціативи та рівня освіченості вчителів. Переважали практичні, наочні методи навчання [8].

Протягом першої третини XIX ст. з громадської ініціативи відомих суспільних і політичних діячів С. Уайтбрета, Г. Брума, А. Роубака, У. Ловетта були розроблені так звані плани-проєкти для формування національної системи освіти, які внесено на розгляд у британський парламент у формі біллей. Ці нормативи так само утворювали законодавчу базу елементарної освіти Великої Британії

даного етапу. Так, установлено, що Самуїл Уайтбрет, представник партії вігів, запропонував білль про парафіяльні школи. Згідно з цим проєктом пропонувалося організовувати безкоштовну елементарну освіту для дітей, але тільки — вихідців з сімей працівників фабрик, які належали до однієї парафії [7, с. 93]. Білль С. Уайтбрета спонукав уряд ретельно вивчати стан народної освіти у Великій Британії (реальну кількість шкіл, матеріальне і методичне забезпечення навчального процесу в елементарних школах) для подолання негативного наслідку першого фабричного акту в 1802 р. Цей білль був спрямований на забезпечення безкоштовної елементарної освіти для всіх дітей, а не тільки для працівників фабрик. Проєкт було відхилено після ретельного обговорення палатою громад палатою лордів.

Аналіз матеріалів з мети дослідження дає підстави для висновку про те, що для ретельного вивчення стану елементарної освіти у Великій Британії 1816 р. була створена перша державна комісія на чолі з Г. Брумом, членом палати громад. Робота комісії спрямовувалася на розгляд питання про перерозподіл коштів, призначених для освітянських цілей, збір інформації про кількісний та соціальний склад дітей, що відвідували елементарні школи, загальний стан фінансування освіти в країні. Це стало поштовхом для вивчення стану народної освіти. Зібрані матеріали свідчили про те, що діти нерегулярно відвідували школи, було недостатньо коштів для розвитку закладів елементарної освіти. Комісія наголосила, що виховання народу є життєво важливим питанням для держави, а покращення фінансування елементарної освіти передбачає часто не збільшення податків, а перерозподіл коштів, призначених для освітянських цілей.

Результатом роботи Г. Брума у державній комісії було внесення на розгляд у британський парламент білля «Про парафіяльні школи» у 1820 р. Цей документ мав на меті розробку шляхів покращення стану народної освіти в Англії та Уельсі

шляхом будівництва шкільних приміщень за кошти фабрикантів, внесення шкільної плати (2–4 пенси за тиждень) батьками учнів, якщо вони мали таку можливість. Також пропонувалося призначати церковною парафією на посаду вчителя лише представника англіканської церкви [8, с. 13]. Як бачимо, релігійному аспекту у змісті елементарної освіти на першому етапі віддавали перевагу. Білль «Про парафіяльні школи» містив важливі факти про стан народної освіти станом на 1820 р. Серед них слід відмітити низький відсоток відвідування дітьми шкіл. Так, вказувалося, що з 16 дітей у віці від 5 до 15 років лише одна дитина відвідувала школу [7, с. 93]. Однак, навіть такий рівень, зазначалося, було досягнуто завдяки поширенню белланкастерських шкіл. Також серед недоліків зазначалося, що склад учнів постійно змінювався. Внаслідок цього фактично було неможливо реалізувати програми систематичного навчання. Крім того, діти рано починали працювати на виробництві, що не давало змоги завершити курс навіть елементарної освіти.

Аналітичне вивчення історико-педагогічної літератури дозволило охарактеризувати основні компоненти планів-проектів народної освіти, розроблених А. Роубаком та У. Ловеттом [1, с. 155]. Зокрема з'ясовано, що спільним для двох проектів було бачення складників структури системи елементарної освіти. В основі формування мережі закладів елементарної освіти та здійснення систематичного контролю мала стояти держава. За планом А. Роубака, контролюючим органом визначався кабінет міністрів; за програму виховання відповідальність несла церква; держава мала зобов'язати батьків віддавати дітей 6 — 12 років у державні школи (у приватні — якщо була фінансова спроможність) на всій території Великої Британії. Державні школи об'єднувалися територіально у шкільні райони, які у свою чергу об'єднувалися у шкільні комітети. Члени шкільних комітетів обиралися голосуванням населення конкретної місцевості.

В обов'язки комітетів входили такі питання: організація підготовки педагогічних кадрів у спеціальних коледжах, призначення на посади вчителів і керівників шкіл, підбір доцільних навчальних посібників. У плані-проекті У. Ловетта зазначалося, що школа має бути звільнена від вирішального впливу церкви. Обов'язки держави діяч визначав такі: будувати приміщення для елементарних шкіл, фінансувати заходи щодо підготовки вчителів у спеціальних коледжах, видавати шкільні підручники, забезпечувати вчителів житлом та заробітною платнею [1, с. 158].

В обох планах-проектах указувалося, що фінансування елементарних шкіл має відбуватися державним коштом, а в проекті А. Роубака було подано пропозицію про уведення спеціальних шкільних податків і залучення благодійної підтримки більш забезпечених батьків учнів.

Матеріали дослідження доводять, що плани-проекти А. Роубака та У. Ловетта різнилися типологією і програмою елементарних шкіл, джерелом фінансування цих освітніх закладів. Наприклад, А. Роубак пропонував чотири типи шкіл: молодша початкова школа, індустріальна школа (програма включала: обов'язкове навчання письма, читання, арифметики, предмети за вибором — музика, гігієна, образотворче мистецтво, ремесло, природознавство), вечірня школа для юнаків та дівчат у містах, школи для підготовки вчителів. У. Ловетт пропонував три ступені: перший — початкова школа для дітей у віці від 3 до 6 років; другий — підготовча школа, від 6 до 9 років, у програмі головна увага приділялася моральному вихованню; третій — середня школа для дітей у віці від 9 до 12 років, програма включала: моральне виховання, навчання грамоти, опанування основ хімії, фізики, фізіології, гігієни, вивчення мінералогії, геології, топографії та ресурсів країни [1, с. 161].

Проаналізовані плани-проекти народної елементарної освіти щодо мережі елементарних шкіл, структури освіти,

що відповідають хронології визначеного етапу, є свідченням перших прикладів становлення мережі, формування законодавчої бази елементарної освіти у Великій Британії. Уважаємо, що позитивним було те, що теоретична частина планів-проектів слугувала прогресивним зрушенням у законотворчій діяльності британського уряду у справах елементарної освіти протягом наступних десятиліть і склала основу законодавчого акту 1870 р.

У 1833 р. лорд Альторн провів у палату громад білль про виділення суми 20 тис. фунтів стерлінгів на заснування шкіл. Цей білль ворожо сприйняла церква, яка відстоювала своє домінування в освітній сфері. Позитивною рисою цього білля було доручення розподілу субсидій школам державному казначейству. Підтверджено факт започаткування фінансової підтримки державою громадсько-приватної ініціативи у справі заснування елементарних шкіл [7, с. 53].

Британський уряд у першій третині XIX ст. не приділяв належної уваги питанням елементарної освіти з огляду на низький рівень економічної, політичної вигоди розгляду питань елементарної освіти порівняно з питаннями міжнародної політики та розширення сфер впливу країни у світі. Доведено, що постановка шкільної справи на зазначеному етапі розвитку елементарної освіти у Великій Британії мала характер громадсько-приватної ініціативи. Підтверджено, що виявлення громадсько-приватної ініціативи спрямовувалося на привернення уваги широких громадських кіл і, в першу чергу, британського уряду до практичної реалізації ідей Просвітництва та французької революції про всезагальну освіту шляхом вирішення проблеми створення і діяльності елементарних шкіл. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на

вивчення теоретичних ідей елементарної освіти.

Література

1. *Adamson J. W.* English Education 1789 — 1902. Cambridge, 1930. 220 p.
2. *Barnard H. C.* A History of English Education from 1760. London : University of London Press, 1961. 150 p.
3. *Bedarida F.* A Social History of England 1851 — 1990. [translated by A.S. Forster]. London ; New York : Rontlege, 1991. 200 p.
4. *Collins L.* Macclesfield Sunday School 1796 — 1996. Macclesfield ; Cheshire : Macclesfield Museums Trust, 1996. 431 p.
5. *Davies J.* A History of Wales. London : Penguin Books, 1993. 500 p.
6. *Gardiner J., Wenborn N.* The History today companion to British history. London : Collins & Brown, 1995. 839 p.
7. *Greenough J.* The Evolution of the Elementary Schools of Great Britain. London, 1903. 205 p.
8. *Leach A. F.* Some results of research in the history of Education in England with suggestions for its continuance and extension. London published for the British Academy. 48 p.
9. *Mackie J. D.* A History of Scotland. London : Penguin Books, 1991. 414 p.
10. *Stefens W. B.* Education, Literacy and Society 1830-70. The geography of diversity in provincial England. Manchester : Manchester University Press, 1987. 235 p.
11. *The New Universal Library.* Volume V / London : Corporation Limited, 1927. 2000 p.
12. *Wardle D.* English popular education 1780-1970. Cambridge: CUP, 1976. 197 p.

08.05.2024

Відомості про автора:

Мокроменко Олена Володимирівна — кандидат педагогічних наук, доцент кафедри мовної підготовки, заступник директора з НВР; комунальний заклад «Харківський ліцей № 100 Харківської міської ради»; Харків, Україна; email: olenavmokromenko@gmail.com; ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0824-3245>